
ROMAN „DUKLJANSKA ZEMLJA“: OKOVANOST ZEMLJOM

Bojana Pržić

The author interprets the motif of the country in a specific way in „Dukljanska zemlja“, the novel of Dušan Đurović. Special attention is paid to human's attachment to the land, the relationship between humans and nature, and their need to oppress and rule it.

Romanu *Dukljanska zemlja* pisca Dušana Đurovića u literaturi je na različite načine posvećivana pažnja. Brojni su pristupi toj širokoj temi koju je Đurović u ovome romanu obradio, kao i pokušaji da se odgonetnu bogati značenjski slojevi ovoga djela. Isticane su socijalne ali i mitološke komponente djela, motivi zemlje, rata, siromaštva, gladi, seljaštva, a naša je namjera da u ovome radu na jedan osoben način promišljamo upravo motiv zemlje, da tumačimo simboliku opšteljudske vezanosti za nju i potrebu čovjeka da je prisvaja.

Roman *Dukljanska zemlja* objavljen je 1939. godine. Dakle, govorimo o međuratnom periodu u istoriji crnogorske književnosti, periodu u kojem se javlja nova generacija crnogorskih pisaca, tzv. predstavnika napredne mlade književnosti ili, bolje rečeno, predstavnika pokreta socijalne literature: „Sa Prvim svjetskim ratom i njegovim završetkom (1918) u Crnoj Gori, u svim domenima života, više ništa nije bilo kao nekada. Jedan stari svijet, u osnovi duboko patrijarhalan, zatvoren i sazdan na

arhaičnim modelima strukturiranja, sišao je sa istorijske pozornice, a novi je tek trebalo da se formira.“¹ Književnost između dva svjetska rata obilježena je brojnim gibanjima i promjenama, a sve je to posljedica društvenih dešavanja. Nastaju djela u kojima su glavni likovi predstavnici radničke klase i seljaštva i koja ponajbolje oslikavaju teške udese koji prate i pojedinca i cijelo društvo. Treba imati na umu da su to djela s izraženom tendencijom i da takva književnost mora propagirati „najaktivniji odnos prema životu, kako bi se efikasno mijenjao i izmijenio“,² a najbolje će svoje zamisli ovi pisci ostvariti realističkim metodom: „Međuratna crnogorska proza – kao uostalom i poezija, i sve što je ovdje stvarano na polju literature – polazila je od strogo realističkih principa i osnova, iako je ovo period najraznovrsnijih eksperimenata i istraživanja u domenu umjetnosti u Evropi i kod naših naroda.“³ Pisci koji stvaraju u ovakvome duhu „u vodeća načela ubrajaju spoj estetike i etike, odnosno približavanja života i umjetnosti, pri čemu nije neophodno unositi literaturu u život, ali se obavezno mora unositi život u literaturu“,⁴ dakle, „umjetnost, sudeći po ovakvom opredjeljenju, ne može obavljati ni jednu svoju značajnu funkciju ukoliko nije životna, aktuelna i angažovana“.⁵

¹ Sofija Kalezić Đuričković, *Pripovijetke Dušana Đurovića*, ITP „Zmaj“, Novi Sad, 2003, 7.

² Slobodan Vujačić, *Crnogorska socijalna literatura*, NIO „Pobjeda“ & OOUR Izdavačka djelatnost Titograd, Titograd, 1978, 35.

³ Dobrašin Jelić, „Žrtve društvenih odnosa: Likovi seljaka u pripovjedačkom svijetu Nikole Lopičića“, u Zbornik radova *Delo Nikole M. Lopičića*, uredio Miloš Đorđević, Institut za srpsku kulturu Priština, Leposavić, 2005, 28.

⁴ Radomir V. Ivanović, „Književna kritika kao disciplina nauke o književnosti (Dušan Đurović i književna kritika)“, *Riječ*, br. 12, Institut za jezik i književnost Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2015, 14.

⁵ Isto, 14.

Međuratni period crnogorske književnosti obilježio je veliki broj pisaca, a posebno mjesto zauzelo je književno djelo Dušana Đurovića. Dušan Đurović rođen je 1901. godine u selu Grlić, kod Danilovgrada, a u Grliću je i umro 1993. godine. Studije je završio na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Đurović je za života objavio romane *Dukljanska zemlja* (1939), *Pre oluje* (1946), *Pod vedrim nebom* (1950), *Zvezde nad planinom* (1956), *Pitoma loza* (1959), *Miris oskоруša* (1972), *Zov livada* (1989). U Đurovićevom opusu nailazimo i na dramu *Njegoš* (1952). Prva njegova zbirka pripovjedaka, koja nosi naslov *Među brđanima*, objavljena je 1936. godine, a osim nje Đurović je objavio zbirke proze *Ljudi sa kamena* (1940), *Iveri života* (1952), *Ždrijelo* (1954), *U senci brda* (1955), *Priče o ženi* (1959), *Ognjevi* (1965), *Večernje priče* (1989). Posthumno su objavljeni romani *Tuga binjektaša* (2001) i *Nasilje* (1996). Može se zaključiti sljedeće: „Đurović je od početka usredsredio interesovanje na prozni izraz, na pripovijetku i roman. Sve ostalo što se povremeno javljalo na usputnim stanicama njegovog književnog razvoja (esej, prikaz, kritički portret, kritičko-memoarski zapis i drama) posve je sporednog karaktera i drugorazrednog značaja.“⁶ Na svome književnom putu Đurović je prolazio kroz izvjesne stvaralačke faze, ali ono čemu je uvijek ostajao dosljedan bio je realizam, tačnije kritički realizam. Smatrao je „da *kritički realizam* ostaje kao najobuhvatnija, najprimjerenija i najdjelotvornija književna formacija, kako u domaćoj tako i u stranoj književnosti“.⁷ Ovđe ćemo pomenuti i sud Radomira V. Ivanovića, koji smatra da Đurovićevo djelo ne treba svoditi isključivo na pokret socijalne literature jer je to značajno uticalo na pristupe njegovome djelu⁸ i da ne treba zanemarivati „one postupke koje teoretičari i tipolozi proze,

⁶ Sofija Kalezić Đuričković, cit. djelo, 10.

⁷ Radomir V. Ivanović, „Književna kritika kao disciplina nauke o književnosti (Dušan Đurović i književna kritika)“, 15.

⁸ Vidi: isto, 25.

odnosno naratolozi i genolozi, nazivaju mitološkom, fantastičnom i oniričkom“.⁹

Roman *Dukljanska zemlja*, uz preplitanje realističkog i mit-skog, prati život porodice Gorčina Knežića u selu Kalin (u dolini Zete) ali i onih ljudi čiji su se životni putevi s njihovim ukrštali. Vremenski okvir u koji je radnja romana smještena je period rata s Austrijom, a može se reći da je ovim romanom Đurović „iskazao suštinu jednog podneblja, moralna i socijalna previranja“.¹⁰ Poblize, „njegovo djelo govori kako je izlazak iz patrijarhalnog romantizma i stupanje na staze savremenog života bolan i težak“.¹¹

Duklja je doživljena kao mitski prostor, prostor u kojem vladaju nečiste sile, a selo Kalin je mjesto za koje se vjeruje da u njemu demonske sile najviše djeluju. Kako Zoran Lakić u svome radu *Istoričnost u stvaralaštvu Dušana Đurovića* navodi „dukljansku zemlju Dušan Đurović doživljava kao zemlju naših predaka, kao prokletu zemlju, zbog svega onoga što se na njoj kroz istoriju dešavalo, što je od nje ostalo poslije čistih i brojnih oluja i što je dospjelo do naših dana“¹² a prokletstvo dukljanske zemlje nalazi i u „njenom svojatanju od strane drugih“.¹³ Na brojna vjerovanja crnogorskog naroda uticale su mašta i njihova osobena povezanost s prirodom, ali „kad se svemu tome doda činjenica da je ovaj prostor uvijek na limesu, prostor sudara ne samo istoka i zapada, ne samo helenske i rimske kulture te onih koje će se nastaviti u mlađoj istoriji, no i prostor na kojem su se smjenjivali Iliri, Vlasi, Sloveni, prostor do kojega je dopirao i keltski uticaj, onda

⁹ Isto.

¹⁰ Milosav Kalezić, *To i drugo: ogledi i prikazi iz književnosti*, Biblioteka „Kosta Đukić“ & Izdavačka delatnost „Kultura 011“, Mladenovac, 1996, 69.

¹¹ Isto.

¹² Zoran Lakić, „Istoričnost u stvaralaštvu Dušana Đurovića“, *Letopis Matice srpske*, jul–avgust, Matica srpska, Novi Sad, 2001, 153.

¹³ Isto.

je jasno koliko je bilo bogatstvo vjerovanja, obreda i običaja.“¹⁴ Legenda koju vežemo za prostor nekadašnje Duklje jeste legenda o caru Dukljanu koji je često u crnogorskome narodu dovođen u vezu s đavolom: „Pričali su mi stari – a to se pamti otkako ljudi ovđe žive – nju je nekakav latinski car Dukljan koji je živio u Duklji i koji se pretvorio u najstrašnijeg satanu, stavio pod svoje đavolje kopito. Njega je Bog kaznio, svezao i zakovao negđe pored grada, negđe u nekom najdubljem viru Morače ili Zete. Ali svejedno, Bog nije uvijek svemoćan, duh, nečastivi duh je ostao da vlada u ovoj zemlji.“¹⁵ Nesporno je „da su drevne ruševine često bile povod za nastanak predanja o natprirodnim bićima“.¹⁶ Ipak, cara Dukljana ne treba dovoditi u vezu s istorijskom ličnošću cara Dioklecijana koji je progonio hrišćane već njegovo ime treba dovoditi u vezu upravo s prostorom antičkog grada Duklje: „Mora se reći da legende o Dukljanu nijesu legende o istorijskoj ličnosti cara Dioklecijana kao progonitelja hrišćana jer je lik Dukljana po osnovnim svojim svojstvima stariji od vremena imperatora. Dukljan je nasljednik boga htonskoga svijeta, vezan je za noć, vodu i podzemlje, pod vodom (pod mostom) i danas počiva u tradicijskim vjerovanjima itd. To su, osim toga što je inovator, neuništiv, putnik i sl, neka od njegovih osnovnih svojstava, a ta svojstva mu nije mogao posuditi nijedan rimski car.“¹⁷ Ovđe ćemo pomenuti i kovače koji, prema legendi, na Badnji dan lupaju čekićem o nakovanj kako bi pričvrstili lance kojima je Dukljan okovan: „Kovači su, kao što je iz brojnih predanja poznato, taj zanat stekli od Đavola. Stoga njihovo prisustvo u navedenome predanju obezbjeđuje dodatni magijski efekat.“¹⁸

¹⁴ Adnan Čirgić, *Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca*, FCJK, Cetinje, 2018, 16.

¹⁵ Dušan Đurović, *Dukljanska zemlja*, Pegaz & Zmaj, Bijelo Polje – Novi Sad, 2005, 159.

¹⁶ Adnan Čirgić, cit. djelo, 42.

¹⁷ Isto, 42.

¹⁸ Isto, 46.

Đurovićeva velika književna preokupacija nedvojbeno su bili selo i patrijarhalni moral koji vlada u njemu. Njegovi „junaci kao svoju intimu njeguju etički idealitet koji proizlazi iz patrijarhalne formacije života i tradicije: biti pošten je njihov osnovni zakon postojanja – nastaviti onamo gdje su i kako su preci zastali za njih predstavlja moralni imperativ, zakon višega reda“.¹⁹ Nadalje, „arhetipski koncipirani, oni žive u jednom, svom zatvorenom svijetu i pored toga što posjeduju svijest i senzibilitet ideja o otporu i promjenama, saznanje o postojanju drugačijih rješenja u životu i drugačijih modela življenja“.²⁰ Iz tih razloga njegovi junaci se teško suočavaju s istinom da je život snažniji od morala. Tako koncipiran patrijarhalni moral, tradicija i sve što su im preci u nasljeđe ostavili zapravo ih još više vežu za zemlju koju nazivaju dukljanskom misleći na legendu o caru Dukljanu, a ne na nekadašnju Duklju – nije zemlja „dukljanski prokleta“ već je razarajuća ideja, generacijama u svijest usađivana, o osuđenosti na nemogućnost raskidanja veze sa omeđenim komadom zemlje, na kojem oni trpe i stradaju vjerujući da će ih patnje i odricanja nekad dovesti do „spasenja“. Dakle, ovđe govorimo o „dukljanskoj“ vezanosti za zemlju koju čovjek, nesvjestan svoje svemogućnosti i apsolutne slobode, pokušava opravdati mitom, legendom, a prije svega idejom koju mu u amanet preci ostavljaju. Gorčina Knežića za zemlju su prikovali njegovi ded i otac, te se od njega očekuje da i on svoje potomke za imanje prikuje – teži su ovi okovi od onih kojima je okovan car Dukljan. Nije li čovjek sposoban da se kreće i da ide za boljim životom? Zar mu je jedini cilj u životu nagomilati „teritoriju“, puštiti korijene koje nema, povijati se kad ga gaze i na kraju uvenuti? Gorčin je vjerovao da iza sebe mora ostaviti više imanja nego što je njemu otac ostavio jer „ostati bez te svoje očevine, značilo je izvaditi srce iz Gorčina“.²¹ Govorimo o vremenu u kojem je seljak „lipsavao, ali

¹⁹ Sofija Kalezić Đuričković, cit. djelo, 69.

²⁰ Isto.

²¹ Dušan Đurović, cit. djelo, 89.

nije prodavao²² i u kojem je često imanje bilo važnije od spasenja nećijeg života, ali Gorčin je bio spreman da žrtvuje Londžu kako bi sačuvao porodicu. Nakon što mu je oduzeta Londža, Gorčin se suočava s užasnim priviđenjima: „Pred njim stoje pokojni otac i stariji brat. Otac isto onako kako je bio, krupan, snažan, kao div, u gunjini bez košulje, sa širokim kosmatim prsima kojima se ponosio među golotrbim brđanima. Pokojnik se još više primiće i na njega preteći i sa prekorom više: ‘Gorčine!... Šta je to, Gorčine!... Zar tako pusti Londžu... kukavički... ženski... kao da nisi moj sin... kao da nisi Knežić!... Gorčine... Gorčine, znaš da je ona bila naša?... Znaš da su na njoj istrunuli bubrezi ovog tvog brata i da je umro mlad, onda kad drugi počinju da žive? Pogledaj kako i sad bolestan izgleda!... Za njom kukaju naše duše. Nemirni smo. Nas nešto progoni i muči i već čujemo u našim grobovima glas potomstva koji strašno proklinje... Ne daj, Gorčine... ne daj našu divnu Londžu... umiri naše grobove... pođi i vidi kako na njoj naše kosti niču i kako se krv rascvetava u crvenim cvetovima’.“²³ San Gorčina vodi do Londže na kojoj posmatra krvavo cvijeće, ljudske kosti, a onda i rovove iz kojih ga nakazna bića napadaju – preci Gorčinu ne daju da se oslobodi međa, a rat te međe mijenja. Možemo konstatovati da ono što je Đurović iznio u ovome romanu prevazilazi odrednicu „dukljanska“, bilo da je riječ o zemlji ili čovjeku, sreći ili nesreći, životu ili smrti – govorimo o idejama koje nose sa sobom mnogi drugi Gorčini i koje opstaju na znatno širem prostoru.

Često je Gorčin Knežić razmišljao o dukljanskoj zemlji i o okovima koji njemu i ostalima ne dozvoljavaju da je se oslobode kad se već na njoj toliko muče i pate u gladi, siromaštvu i u strahu od neprijateljskih napada: „Neki nevidljivi lanac ih sputava i steže nad tom starom drtinom i tu se mrcvare, previjaju i cede, postaju njeni robovi, robovi njene ćudi, strasti i bolesti, robovi kao on i kao dedovi njihovi što su bili. Strašno, strašno je

²² Isto, 110.

²³ Isto, 100.

to zakopati duh u zemlju. To je prokletstvo koje se sručilo na čitav narod, ima toliko vekova. Ono im ne da u život, u slobodu, ne da dalje od ratara i okrvavljenog hajduka.“²⁴ Nemajući objašnjenja za sopstvenu okovanost takvim životom ili čak u strahu od istine narod pribjegava mitu i legendi – čini im se jednostavnijim i bezbolnijim vjerovati u bogove i đavole nego u sopstvenu svemogućnost i slobodu kojom je neko drugi poželio da vlada. U jednom trenutku ta surova istina će izbiti na viđelo u romanu – shvatiće ljudi da je Dukljan njihova metafora iza koje se kriju oni „ljudi koji drže vlas’, koji haraju i tlače sirotinju i udovice, koji izdaju“²⁵ i nalaziće ga u svemu što im slobodu i život uzima. Na kraju romana Gorčin će poželjeti da svoj trnokop zarije u jedan simbol nasilja i moći²⁶ i da tako uništi Dukljanov duh, smatrajući da je oličen u tome simbolu: „Pred njim je bila velika kruna napravljena lepo i podanički od obojenih kamenčića, uz porubljeni zid jedne napuštene kuće. Stari Knežić se zagleda u dva dugovrata crna orla, u njihove oči i krvave jezike. Učini mu se da je to živ i ovaploćen onaj nesrećni duh što večno pritiska narod i zemlju.“²⁷

Gorčin je „korijenjem“ urastao u „svoju“ zemlju slično drenovom korijenu koji je pokušavao iščupati a „koji je tako duboko i silno srastao sa svojom majkom zemljom“.²⁸ Gorčinu se kad leži na zemlji čini „da mu telo srasta sa zemljom i da mu život prelazi u nju“;²⁹ ona ga jedina pomno sluša kad joj dolazi na ispovijest; zemlja hraniteljica je njegovo utočište i utjeha: „Zemlju je (u kraju u kome je glad za zemlju velika i vječita) stekao uz velika odricanje, što je razlog više da je voli, čuva i brani. Iz zemlje – od koje je stvorio oazu sigurnosti i moralni i

²⁴ Isto, 181.

²⁵ Isto, 159-160.

²⁶ Vidi: isto, 261.

²⁷ Isto, 261.

²⁸ Isto, 185.

²⁹ Isto.

materijalni oslonac – crpi, slično Anteju, snagu neophodnu da se odoli zlom vremenu. Ona je život, jer nas hrani, a u teškim vremenima – kakvo je bez sumnje bilo ono Gorčinovo – i svojevrsna utjeha: radeći na njoj, posvetivši joj se čitavim svojim bićem, čovjek odagoni crne misli, amortizuje snagu udara sudbine, ublažava jade kojima je izložen.“³⁰ Londža je umjela i da izda ali i da svojim plodovima u Gorčinu probudi usnulu nadu i vjeru u život: „Tada on čuje neko šaputanje života koje ne čuju drugi ljudi, čuje ritam svoje duše kao šum planinskog vrela, u zoru, čuje kako mu peva unutrašnjost, čuje kako se rađa snaga njegova tela i njegove duše, kako pobeđuje dobro nad zlim, kako mu se opuštaju stegnute čeljusti i kako počinje da treperi osmeh na napuklim i ranjavim usnama. Čuje i oseća kako se preporađa, kako vedrije počinje da gleda na svet, kako zemlja i plodovi šapuću tajanstveno, kako se smeju i kako jedno drugome otkrivaju čari i lepote života...“³¹ On će i zaključiti da je rad na zemlji način da se život nastavi i produži i da majku zemlju nikad ne treba iznevjeriti.

U prethodno citiranom iskazu Milosava Kalezića pominje se gigant Antej – osvrnućemo se na mit o Anteju i moguće paralele tog mita i Gorčina Knežića u *Dukljanskoj zemlji*. Giganti, sinovi Zemlje, predstavljali su nosioce kosmičkih sila; gigant Antej bio je sin Posejdona, boga mora, i Geje, boginje zemlje. Antej, čije ime znači „onaj koji se suprotstavlja“, sve one koji su prolazili njegovom zemljom izazivao je na megdan, a od lobanja onih koji su stradali gradio je hram ocu Posejdonu. Ovaj gigant snagu je crpio iz zemlje i dok god je bio u dodiru sa zemljom, tj. svojom majkom Gejom, bio je neuništiv. Grčki junak Herakle spoznao je izvor Antejeve neizmjerne snage te ga je, podigavši ga sa zemlje, savladao u vazduhu. Gorčin zemlju koju naziva svojim imanjem, svoju Londžu, doživljava kao majku, hraniteljicu, jer zemlja i jeste jedan od činilaca koji ga održavaju u životu. On

³⁰ Milosav Kalezić, cit. djelo, 38.

³¹ Dušan Đurović, cit. djelo, 148.

vjeruje da „sve može da se prevrne i izgubi, a seljak ostaje“³² jer ipak seljak, ratar jeste čovjek koji je ostao najbliži onoj iskonskoj vezi s prirodom: „On je srastao sa zemljom, iz nje dobija snagu, kao frumetin, kao loza, i može da izdrži i savlada sve.“³³ Kao i Antej, Gorčin postaje nemoćan kad je odvojen od zemlje, a u ponovnom susretu sa slobodnom Londžom „ispravljao se kao kakav stari balkanski džin, disao duboko, snažno, i osećao da se u njemu budi novi život i nova snaga, mladićka i krepka“³⁴ – osećao se kao Antej koji se vratio svojoj majci Zemlji, svome izvoru života i snage.

Ono što je očigledno, jeste da su sve Đurovićeve „simpatije na strani čovjeka kao prirodno bića, jer čovjek strada i zato što je bezumno prekinuo sve veze sa prirodom“.³⁵ Ipak, moramo pojasniti razliku između povezanosti zemlje i čovjeka kao dijela prirode, s jedne strane, i prisvojenog komada zemlje i čovjeka koji želi nešto nazvati svojim, s druge, jer je takva dualnost primijećena u Gorčinovom odnosu prema zemlji. Postoji u životinjskome svijetu nešto što se naziva teritorijalnošću, a što podrazumijeva takvo ponašanje đe životinje brane teritoriju na kojoj nalaze adekvatne uslove za nastanjivanje, pronalaženje hrane, produžavanje vrste. Nasuprot njima, postoje životinje koje obitavaju na određenom prostoru ali taj prostor ne brane, te se na tom prostoru i dešavaju preklapanja istih ili različitih vrsta. Dakle, postoji nešto što je očigledno zajedničko mnogim živim bićima – potreba da se drže određene teritorije. Ali zar čovjeka njegova osobena racionalnost ne upućuje na misao o tome da ne postoje podjele na „moje“ i „tvoje“ i da mu ne može pripadati ništa osim njega samog – ono što nosi u sebi sav je njegov svijet. Čemu ta neobjašnjiva potreba

³² Isto, 87.

³³ Isto.

³⁴ Isto, 262.

³⁵ Radimir V. Ivanović, „Književno umijeće Dušana Đurovića (prilog estetici i poetici)“, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 2, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2004, 68.

da prisvaja zemlju, a nemajući ni saznanja o tome odakle on na njoj: „Možda smo u svojoj nesigurnosti, u strahu da se ne izgubimo pod ovom kapom nebeskom, prisvojili jedan dio zemljinog šara i nazvali ga svojim. Kopamo po tom grumenu zemlje, skidamo prašinu sa starih i novih predmeta, vidimo uvijek znana lica.“³⁶ Ali čovjek je najgora životinja: „Najgora, jer on umije da misli, ima svijest, razum, pamet... Umije sa svake strane da napane i svuda da postavi zamku i drugom iskopa vučju rupu.“³⁷ On je od svih misli koje je mogao izroditi, izrodio onu da može i da mora zavladati Prirodom i svim onim što je dio nje, imajući tu na umu i sopstvenu vrstu. Nažalost, još uvijek je u zabludi da je u tome i uspio: nemoćan pred Prirodom i pred tom spoznajom čovjek je zloupotrijebio svoju inteligenciju i stvorio oružje za borbu protiv sebe samog. Osmislio je životno ustrojstvo i regule kakve ne poznaju druga bića, te slijedi da u takvome svijetu ne postoje ravnopravni odnosi između njega i ostatka Prirode. Nadalje, potreba za nazivanjem nečega svojim, rađa neutoljivu želju da se ta svojina širi i uvećava – što više zemlje prisvojiti a s njom i porobiti ili uništiti sve ono što je na njoj, dakle, čovjek započinje rat, a „rat od čoveka pravi zver, krvavu, inteligentnu zver“.³⁸ „Svakoga momenta može navaliti neprijatelj sa svim modernim sredstvima za ubijanje“³⁹ koja su uvijek tražila i uspijevala naći ljude. Gorčinov sin Rade zamišljao je top kojim neprijatelj napada kao „neku čudnu i strašno veliku gvozdenu spravu, sa mnogo čekrka, malih točkova i širokih zubatih lanaca: pored nje Švabo sedi, puši lulu, razgovara i pije kafu, pa kad mu pripane da puca, malo se osmehne i kao od šale pritisne neko dugme“.⁴⁰ Rat je onima koji su napadali predstavljao igru i bizaran užitak. Urlik

³⁶ Milorad Bošković, *Ava Gardner na Koniku*, NIO „Univerzitetaska riječ“, Nikšić, 1987, 85.

³⁷ Dušan Đurović, cit. djelo, 106.

³⁸ Isto, 143.

³⁹ Isto, 29.

⁴⁰ Isto, 44.

topova, pušaka, mitraljeza i prasak bombi odlijegali su kao užasavajući jauk zemlje. Ali nije zemlja nikad bila grešna i krvava – krvlju su je natapale pogubne ljudske misli i ideje koje su sprovedene u krvava djela. A zemlja će oprostiti i opet rađati i omogućavati život. I treba biti svjestan Trenutka i njegove Prolaznosti i nepokolebljivo u Život vjerovati, „u pobjedu dobra... i... vjerovati u čojka... u čojka seljaka, ratara... čojka radnika... i u ovaj narod... u njegovu snagu“⁴¹ jer ne rađaju se dobro i zlo iz zemlje već ga tvori Čovjek.

* * *

Nastojali smo da u ovome radu iznesemo jedno osobeno tumačenje motiva zemlje, možda i najmarkantnijeg motiva u romanu *Dukljanska zemlja* Dušana Đurovića. Ovaj roman Đurović je objavio 1939. godine, dakle, u međuratnom periodu crnogorske književnosti, a književnost tog perioda obilježena je brojnim promjenama i gibanjima koja su ponajviše posljedica društvenih promjena. Đurović se, držeći se uglavnom kritičkog realizma, posvetio pisanju pripovjedaka i romana.

U osnovi njegovog romana *Dukljanska zemlja* nalaze se Duklja kao mitski prostor i legenda o caru Dukljanu kojem ondašnji narod pokušava objasniti svoju okovanost zemljom. Ono što je važno istaći jeste činjenica da se i u samom romanu zaključuje da je Dukljan samo metafora za sve ono što čovjeka tlači, što vlada njime i što mu slobodu uzima. Posebna pažnja posvećena je Gorčinovoj antejskoj vezanosti za zemlju: ona je njegov izvor života i snage. Zemlja umije i da izda i da nagradi svojim plodom, ali čovjek nju ne smije iznevjeriti jer joj je već dovoljno zla nanio.

Tumačeći načine na koje je čovjek vezan za zemlju pokušali smo da protumačimo odnose Čovjeka i Prirode uopšte: uporedili smo teritorijalnost koja postoji u životinjskome svijetu s ljudskom

⁴¹ Isto, 259.

potrebom za prisvajanjem nečega što po svojoj prirodi ne može nikome ni pripadati. U skladu s tom usporedbom nametnulo se pitanje čovjekove osobene racionalnosti koja bi trebalo da ga čini drugačijim od drugih bića i da ga čini svjesnim toga da mu ne pripada ništa osim njega samog, a da je Priroda zapravo samo jedno nepregledno obilje života. Međutim, ispostavilo se da je čovjek najgora životinja – on je zloupotrijebio svoju inteligenciju i stvorio oružje u nadi da će pokoriti Prirodu, a zajedno s njom i sav ljudski rod, nesvjestan toga da će uništiti zapravo sebe. Poveo je nebrojeno mnogo ratova i natapao zemlju krvlju, ali zemlja će opet rađati i omogućavati život, a dobro i zlo se iz zemlje nikad rađati neće jer njih tvori čovjek.

Literatura:

Primarna literatura

- Đurović, Dušan, *Dukljanska zemlja*, Pegaz & Zmaj, Bijelo Polje – Novi Sad, 2005.

Sekundarna literatura

- Bošković, Milorad, *Ava Gardner na Koniku*, NIO „Univerzitetska riječ“, Nikšić, 1987.

- Čirgić, Adnan, *Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca*, FCJK, Cetinje, 2018.

- Deretić, Jovan, *Istorija srpske književnosti*, Nolit, Beograd, 1983.

- Đurović, Žarko, „U traganju za književnim vrijednostima Dušana Đurovića: poetske vizure ‘Dukljanske zemlje’ (sto godina od stvaraočevog rođenja)“, *Stvaranje*, br. 1/3, Udruženje književnika Crne Gore, Podgorica, 2001, 254–259.

- Fraj, Nortrop, *Anatomija kritike: četiri eseja*, Naprijed, Zagreb, 1979.

- Hesiod, *Teogonija*, Unireks, Podgorica, 2008.

- Ivanović, Radomir V, „Književno umijeće Dušana Đurovića (prilog estetici i poetici)“, *Vaspitanje i obrazovanje*, br. 2, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2004, 64–80.

- Ivanović, Radomir V, *Stvaranje i saznanje*, ITP „Zmaj“, Novi Sad, 2006.

- Ivanović, Radomir V, (prir.) *Književna kritika o Dušanu Đuroviću*, Pegaz, Bijelo Polje, 2009.

- Ivanović, Radomir V, „Književna kritika kao disciplina nauke o književnosti (Dušan Đurović i književna kritika)“, *Riječ*, br. 12, Institut za jezik i književnost Filozofskog fakulteta, Nikšić, 2015, 9–28.

- Jung, Karl Gustav, *Arhetipovi i kolektivno nesvesno*, Narodna knjiga & Miba Books, Podgorica – Beograd, 2015.

- Kalezić Đuričković, Sofija, *Pripovijetke Dušana Đurovića*, ITP „Zmaj“, Novi Sad, 2003.

- Kalezić, Milosav, *To i drugo: ogledi i prikazi iz književnosti*, Biblioteka „Kosta Đukić“ & Izdavačka delatnost „Kultura 011“, Mladenovac, 1996.

- Kalezić, Vasilije, *Pokret socijalne literature*, Narodna knjiga & Alfa, Beograd, 1999.

- Lakić, Zoran, „Istoričnost u stvaralaštvu Dušana Đurovića“, *Letopis Matice srpske*, jul–avgust, Matica srpska, Novi Sad, 2001, 150–158.

- Lopičić, Nikola M, *Pripovijetke i drugi spisi*, Sabrana dela, knj. VI, IŠ „Stručna knjiga“, Beograd, 2002.

- Sekulić, Isidora, *Domaća književnost*, knj. II, Stylos, Novi Sad, 2002.

- Stojović, Milorad, *Nadmoć ljudskosti*, Grafički zavod, Titograd, 1968.

- Vujačić, Slobodan, *Crnogorska socijalna literatura*, NIO „Pobjeda“ & OOUR Izdavačka djelatnost Titograd, Titograd, 1978.

- Zbornik radova *Delo Nikole M. Lopičića*, uredio Miloš Đorđević, Institut za srpsku kulturu Priština, Leposavić, 2005.

- Zbornik radova sa naučnog skupa *Književno djelo Dušana Đurovića*, uredio Novo Vuković, CANU, Podgorica, 2001.